

Crna Gora

Zavod za školstvo

Adresa: Vaka Đurovića b.b.
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 408 901
fax: +382 20 408 927
www.zzs.gov.me

Preporuke za pedagoško-psihološku podršku djeci i učenicima i za organizaciju rada nakon otvaranja vrtića i škola

Podgorica, maj 2020. godine

Preporuke za pedagoško-psihološku podršku djeci i učenicima¹ i za organizaciju rada nakon otvaranja vrtića i škola

Namjena ovog materijala je da pomogne rukovodećem, nastavnom i stručnom osoblju da se efikasno pripreme i odgovore na potrebe djece, učenika i zaposlenih po povratku u vrtiće i škole, nakon pandemije COVID 19. Svima njima materijal može pomoći da lakše nastave da grade ambijent u kojem je svako dijete dobrodošlo, prihvaćeno i bezbjedno, podržano da efikasno uči i razvija se.

Materijal sadrži informacije o mogućim uticajima izolacije na djecu, razvojno primjerenim pristupima u prevladavanju krizne situacije. Slijede preporuke s ciljem da se ustanovama ponudi okvir za efikasnu organizaciju rada u specifičnim okolnostima, unutar kojeg ima i dovoljno mjesta za prilagođavanja posebnostima i potrebama svake ustanove, djece, učenika, i osoblja. Predložene su i aktivnosti koje će pomoći nastavnicima da djeci i učenicima olakšaju adaptaciju na vrtić i školu, osnaže im motivaciju i radne navike, uz posebno istaknute načine i oblike podrške djeci s posebnim obrazovnim potrebama.

Na kraju se navode i izvori literature, u kojima se mogu pronaći detaljnije informacije o pomenutim temama, odnosno oblastima rada s djecom i učenicima.

1. Kako je socijalna izolacija mogla da utiče na djecu?

Situacija socijalne izolacije koju smo iskusili je bila specifična: djeca su bila uz roditelje i bliske osobe, i većina je provela izolaciju uz dobre podsticaje za učenje, igru, komunikaciju. Ipak, to nije moglo nadoknaditi odvojenost od vršnjaka, vaspitača, nastavnika i drugih važnih odraslih osoba. Osim toga, i odrasli su bili odvojeni od osoba koje su im važne, s kojima se ispomažu, dijele brige, sarađuju, druže se.

Prevenција

*Na preporuku **Instituta za javno zdravlje**, socijalna izolacija je prihvaćena kao jedan od najvažnijih preventivnih postupaka u borbi protiv pandemije.*

Poznavanje mogućih posljedica socijalne izolacije važno je za planiranje i realizaciju svih mjera čiji je cilj da se što prije uspostavi optimalan ambijent za učenje i razvoj svakog djeteta u vrtiću i školi.

- Zajednička igra i učenje roditelja i djece veoma su korisni, ali roditelji ne mogu sasvim zamijeniti vršnjake. Vršnjaci su zaslužni za razvoj socijalizacije, iskustava, osjećanja bliskosti, pripadnosti, povjerenja i van porodičnog kruga, kroz modelovanje, ugledanje, saradničko učenje i učešće.

¹ Svi izrazi koji se u ovom dokumentu koriste u muškom rodu obuhvataju iste izraze u ženskom rodu.

- Igra, učenje i interakcije s vršnjacima veoma su važne za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina (saradnje, tolerancije, empatije, samokontrole, regulacije emocija), jednako i za njihov saznavni i moralni razvoj.
- Kada potraje, izolovanost može kod djeteta izazvati osjećanje usamljenosti, jer mu nedostaju vršnjaci i druge, njemu važne, odrasle osobe.
- Sva su djeca s dozom zbunjenosti reagovala na prestanak odlaska u vrtić, školu. Kada se uspostavila dnevna rutina, i za predškolce i za školarce, mnoga djeca su bila zadovoljna što su i roditelji kod kuće. S jedne strane je to pojačalo emocionalnu vezanost i sigurnost, a s druge strane može da utiče i na teže odvajanje djece od roditelja kada se jednom ponovo vrate u vrtić i školu.
- Djeca čije su majke i očevi morali da odlaze na posao, ili koje je priroda posla odvajala od djece čak danima (npr. zdravstveni radnici), trpjela su posebno lišavanje.
- Neka djeca, koja su inače ranjiva, jer žive u nepovoljnom socio-ekonomskom i porodičnom okruženju, u ovoj situaciji su bila dodatno ranjiva – u psihološkom, socijalnom i obrazovnom pogledu. Bila su lišena mogućnosti da na jednak način kao njihovi vršnjaci uče, zadovoljavaju egzistencijalne i socijalne potrebe.
- U nekim porodicama je učestalo i porodično nasilje. Djeci nije bila dostupna pomoć i podrška osoba na koje su ranije mogli da računaju.
- Djeca kod kojih se zapažaju problemi u učenju i problemi u ponašanju takođe su bila lišena pomoći vršnjaka i nastavnika, kao i stručne podrške, u periodu izolacije.
- Djeca u porodicama čiji su članovi bili inficirani korona virusom, lakše ili teže oboljeli, bila su u posebnim mjerama izolacije, što je, nerijetko, bilo skopčano s problemima stigmatizacije. Bilo je i djece koja su doživjela gubitak bliskih osoba.
- Adolescentima je veoma brzo prestalo da prija roditeljsko stalno prisustvo i nadzor. Za njih je izolacija bila posebno izazovna, zahtjevna, frustrirajuća: bili su lišeni druženja, odlazaka na školske i druge njima važne događaje, neki na polumaturske i maturske večeri. Ograničena su im bila neka tipična razvojna iskustva.
- Već ustaljena školska i grupna pravila, radne navike i motivacija mogla su ustuknuti pred novim uslovima rada, nedostatkom povratne informacije od vršnjačke grupe i nastavnika kao „korektivnih faktora“.
- Provjera znanja je bila drugačija, manje pouzdana, češće usmjerena na provjeravanje znanja, manje na razumijevanje i primjenu naučenog, što je moglo da utiče na efektivnost učenja.
- Nakon višemjesečnog prekida redovne nastave, povratak u vrtić i školu sigurno će biti praćen snažnim, često nekontrolisanim emocijama i reakcijama: sreće, uzbuđenja, smijeha, vike, fizičkog nemira, stidljivosti, sramežljivosti, ustručavanja, moguće i nekim oblicima nepoželjnog ponašanja.

Planiranje kvalitetnog učenja mora se zasnivati na poznavanju potreba različite djece i učenika, na specifičnostima njihovih iskustava, na različitostima njihovih sposobnosti, mogućnosti, interesovanja.

2. Promjene ponašanja koje mogu biti posljedice izolacije i stresa

- Prirodno je da su se, posebno djeca predškolskog uzrasta, izolovana od svojih vršnjaka i igre nekoliko mjeseci, našla u svojevrsnoj regresiji, odnosno da im se mogao desiti **kraći razvojni zastoј** ili povratak na već prevaziđena razvojna ponašanja i navike. To treba razumjeti kao djeci svojstven mehanizam odbrane ili suočavanja sa promjenama, posebno kada su one poremetile dotadašnju sigurnost i ravnotežu u porodici.
- U tom kontekstu treba razumjeti **strah od odvajanja od roditelja**, pri povratku u vrtić ili školu. Ovo se jednako očekuje i kod djece koja po prvi put ulaze u nove grupe u vrtiću ili školi. Sve je to dio – vaspitačicama i učiteljicama dobro poznatog – perioda adaptacije, koji može i da potraje i da bude buran. Pojačane potrebe neke djece da u vrtić ili školu donose igračke ili predmete od kuće (tzv. prelazne objekte), upravo ukazuju na strah od odvajanja, a igračke i predmeti obezbjeđuju im sigurnost i toplinu.
- Očekivano je da su mogle oslabiti neke već stečene **navike** (npr. higijena tijela, ritam ishrane i spavanja), kao i radne navike u kući i školi.
- **Adolescenti**, čiji su socijalni motivi posebno snažni, doživljavali su odvojenost od vršnjaka s osjećanjima ljutnje, razočarenja, uznemirenosti, povredljivosti, depresivnosti.
- Za adolescente je prilično tipično da su skloni **potcjenjivanju rizika**, pa i u aktuelnoj situaciji. Oni znaju da je opasnost od infekcije realna, ali istovremeno su ubijeđeni da se njima to ne može desiti; to utiče i na manje neophodnog opreza i čuvanja sebe i drugih.
- Potreba da se „nadoknade” propuštena druženja i zadovoljstva s vršnjacima može kod adolescenata pojačati potrebu za **psihoaktivnim supstancama** (alkohol, duvan, droga).
- Motivacija za učenje je, nakon dužeg perioda odsustva iz učionice promijenjena. Drugačiji je bio način, ritam rada, pravila, komunikacija, očekivanja. Očekivano je neki učenici, usljed nesigurnosti, promijenjenih rutina, u strahu od neuspjeha počinju da **izbjegavaju školske obaveze**.

I ovo se dešava ...

*Ekstreman strah od infekcije kod neke djece i odraslih može izazvati i neke **neuobičajene** oblike ponašanja i mišljenja (npr. pretjerano čišćenje, pranje, strah kad se neko zakašlje, opsjednutost mislima o opasnosti, bolesti).*

*Jaka i neprijatna osjećanja koja dijete potiskuje ili ne može da izrazi mogu se „izražavati” tijelom: glavobolje, mučnina ili bolovi u stomaku, u tijelu, stalni umor, a koji nemaju organski uzrok, tipični su primjeri tzv. **somatizacije**. Ovi znaci zapravo su poziv odraslima da se dijete ne osjeća dobro. Kod neke djece se tjelesne reakcije manifestuju **pojačanim kretanjem**, nemirom, **odsustvom koncentracije**.*

*Posljedica uznemirenosti mogu biti i **razdražljivost**, iznenadne, burne reakcije zbog nečega što je sitnica na koju ranije nijesu ni obraćali pažnju.*

Podsjetnik

Situaciona kriza: počinje događajem koji remeti emocionalnu ravnotežu, izaziva strepnju, nesigurnost, strahove. Moguće su i fiziološke reakcije. Podložni su i djeca i odrasli i stariji. Nije mentalno oboljenje. Ove situacije u školi su: gubitak bliskih osoba, epidemija, prirodna katastrofa, zloupotreba djece, ekstremno nasilje i sl.

Stres: skup emocionalnih, fizioloških i ponašajnih reakcija prema događaju koji subjektivno procjenjujemo kao opasan, ugrožavajući, uznemirujući po sebe ili bliske osobe. Dotadašnji mehanizmi savladavanja životnih izazova više nijesu od pomoći..

Stresor: životni događaji, iskustva koje procjenjujemo kao nepoželjne, neočekivane, ugrožavajuće (npr. gubitak bliske osobe, razvod, prirodne katastrofe). Na isti događaj ljudi veoma različito reaguju; od toga zavisi i tok i ishod stresa.

Trauma: izuzetno ozbiljna i složena reakcija na događaj koji ocjenjujemo kao opasan po nas same i bliske nam osobe, a koja ugrožava sve sposobnosti ljudske adaptacije (fizičke, psihološke, saznavne, socijalne) na taj isti događaj. Neophodna stručna pomoć. Trauma koja pogađa zajednicu ili zemlju naziva se kolektivnom traumom.

Rezilijentnost – otpornost: proces u kojem razvijamo sposobnosti da se dobro prilagodimo i bez trajnih oštećenja prevaziđemo životne nevolje, traume, tragedije, uprkos tome što smo iskusili mnoga snažna, bolna i neprijatna osjećanja. Na ovu sposobnost utiču genetski, sredinski, neurološki faktori, ali i učenje i razvoj socijalnih i emocionalnih vještina. Podstiče psihološki razvoj pojedinca.

3. Razvojno primjereni pristupi u prevladavanju posljedica krizne situacije

Pedagoška i psihološka podrška djeci nakon povratka u vrtiće i škole bazira se na uvažavanju specifičnosti njihovih **saznajnih, socijalnih i emocionalnih** potreba.

- I mlađoj i starijoj djeci neophodna je pomoć da iskustva višemjesečnih promjena (osjećanja, misli i informacije) razumiju, slobodno i kreativno **izraze**, međusobno uporede i razmijene.
- Ovakav rad s djecom je još jedan oblik **učenja kroz odnos**, učenja koje ima ne samo saznavnu, nego i emocionalnu i socijalnu dimenziju.
- Cilj je da iskustva pandemije ne ostanu „izolovana“, nepovezana ili zbunjujuća iskustva, koja djeca i mladi doživljaju kao svojevrsne *prekide* toka njihovog života, ili – koji dijele život na prije i poslije. Kada im pomognemo da razumiju i prožive i ovo životno iskustvo, djeca će mnogo lakše shvatiti kuda i kako idu dalje, i povratiti za njih realni i neophodni **doživljaj kontrole** nad životom.

- Svaki nastavni predmet i svaka aktivnost u školi mogu biti u funkciji prethodno pomenutog cilja. I matematika, jezici, biologija, geografija, umjetnosti, fizičko vaspitanje i tako redom, zajedno sa slobodnim i dodatnim aktivnostima, imaju izuzetne **vaspitne**, ne samo obrazovne potencijale. Djeca mogu učiti, istraživati, jednako dijeliti informacije, izražavati stavove, osjećanja, razvijati (nove) vještine, vrijednosti i vrline. O tome će još biti riječi u poglavlju o aktivnostima.

Neophodna je saradnja s porodicom, roditeljima da bi se sa djecom postigli navedeni ciljevi. Razgovor s roditeljima (npr. roditeljski sastanak; savjetovanje sa stručnim saradnikom; informacije na sajtu škole) mogu im pomoći da bolje razumiju pristupe u radu s djecom, ali i da sami bolje razumiju svoju poziciju, osjećanja, bojazni i brige. I, kako da budu najbolji modeli njihovoj djeci u prevladavanju krizne situacije.

Porodica, vrtić i škola

Pandemija nas je podsjetila na snagu međusobne povezanosti i podrške u prevladavanju kriza.

Vrtić i škola su se „preselili” u domove, ali su nastavnici opet bili u njima, i nikada bliži porodicama svojih učenika, njihovim specifičnostima, potrebama, ograničenjima.

Roditelji su, kao nikada prije, bili svjesni što se sve dešava u procesu učenja i komunikacije između nastavnika i djece i zašto su vrtić, škola, nastavnici i vršnjaci jedinstven i nezamjenjiv ambijent za učenje i razvoj njihove djece.

U ovim iskustvima treba uočiti potencijale za dalje jačanje saradnje vrtića, škole i porodice: veću motivisanost roditelja da se uključe u život i rad vrtića, škole; bolje poznavanje porodice djeteta od strane nastavnika i škole.

Opšti principi komunikacije s djecom

- Izbjegavati plašenje, paniku, dramatične tonove u razgovorima ili komentarima o COVID-19.
- Nije dobro zanemarivati, potcjenjivati, odbijati dječija pitanja, negirati njihove sumnje, strahove, osjećanja u vezi s kriznom situacijom.
- Na ono na što im ne možemo odgovoriti ne treba nuditi neinformisane ili olako date odgovore; bolje je to odložiti, a zatim se informisati iz pouzdanih izvora.
- I manjoj i većoj djeci odrasli su ogledalo i modeli – za način razmišljanja, osjećanja, reagovanja. Smirenost, strpljenje, aktivno slušanje, samokontrola, empatija, optimizam, zdrav humor – najbolji su načini da djeca bez straha razumiju šta im se dešava, šta se od njih očekuje i šta oni mogu da očekuju od odraslih.

4. Preporuke za organizacione mjere

Puna funkcionalnost vrtića i škola u situaciji kada se djeca i učenici vrate u njih, zasniva se na planiranju i prilagođavanju rada specifičnim uslovima.

Da bi vrtići i škole pružili adekvatnu podršku učenicima po povratku, odnosno da bi se uspostavio siguran i bezbjedan ambijent za razvoj i učenje, neophodna je jasna organizacija rada, uspostavljanje rutinskih procesa u školi, kontinuirana i efektivna komunikacija, i podjela jasno definisanih uloga.

- Organizacija vrtićkog i školskog života biće bolje prilagođena povratku djece i učenika ako se bazira na dobroj **procjeni situacije i potreba** svih učesnika, a koju može sprovesti Tim za krizno stanje (Tim).
- U sastavu ovog Tima mogu biti direktor, stručni saradnici i neko od nastavnika. Po potrebi i mogućnostima, članovi ovog tima mogu biti: osoba za komunikaciju sa medijima ili još neko od saradnika. Ovo tijelo planira, rukovodi i nadzire aktivnosti u cilju pružanja podrške djeci i učenicima.

Principi organizacije rada vaspitno-obrazovnih ustanova u situaciji krize:

Da bi nastavnici i svi zaposleni adekvatno odgovorili zadacima koji su pred njima, potrebno je brinuti i o njihovom mentalnom zdravlju, sprečavanju stresa i iscrpljenosti, izvorima podrške i usluga za očuvanje zdravlja, o uravnoteženoj organizaciji rada i odmora, uključujući i nesmetano obezbjeđivanje profesionalnog razvoja.

- Vaspitno-obrazovna ustanova treba da ima jasan, razrađen i operativan plan rada u cilju podrške djeci i učenicima prilikom povratka u vrtiće i škole.
- Vaspitno-obrazovna ustanova treba da ima jasnu i precizno definisanu organizacionu strukturu djelovanja u ovoj situaciji (formiran Tim, jasno definisane uloge Tima, direktora, stručnih saradnika, razrednih starješina, koordinatora u vrtićima i školama, nastavnika, ostalih zapošljenih).
- Tim rukovodi procesom podrške djeci i učenicima prilikom povratka u vrtiće i škole, odnosno periodom za koji se procijeni da im je potrebna dodatna podrška za uključivanje u vaspitno-obrazovni rad.
- Dati prioritet obuci, savjetovanju i podršci kadru u ustanovi za nove vještine, prepoznavanje potreba, načina reagovanja i intervenisanja, kao i daljeg usmjeravanja.
- Procijeniti aktuelni status djece i učenika (emocionalni, akademski) i u odnosu na to koncipirati mjere, programe, intervencije, sadržaje, postupke, strategije rada.
- Stručni saradnici treba da fokus svog rada usmjere na podršku djeci i učenicima u cilju adekvatnog uključivanja u vaspitno-obrazovni rad; koristeći principe savjetovanja u kriznoj situaciji.

- Vaspitno-obrazovna ustanova treba da se rukovodi individualizovanim pristupom svakom pojedinom učeniku, nastavniku i roditelju za koje se procijeni da im je neophodna podrška za što uspješnije uključivanje djece i učenika u vaspitno-obrazovni rad.
- Vaspitno-obrazovna ustanova pripremaće i prilagođavati grupne aktivnosti za djecu s posebnim obrazovnim potrebama na njima prihvatljiv, odgovarajući i individualizovan način.
- Škola će organizovati dopunske časove za djecu kojoj je to potrebno.
- Vaspitno-obrazovna ustanova će sa posebnim senzibilitetom pratiti i davati podršku ranjivim grupama ili pojedincima.
- Svi zaposleni u ustanovi praktikovaće podržavajući, otvoren i iskren odnos sa učenicima.
- Svi zaposleni, a naročito nastavnici, stvaraće atmosferu u grupi i učionici u kojoj će učenici slobodno izražavati svoja osjećanja i misli, uz poštovanje pravila.
- Vaspitno-obrazovna ustanova će informisati roditelje o važnosti zadržavanja djece kod kuće kada su bolesna i dogovoriti komunikaciju u tim slučajevima.
- Vaspitno-obrazovna ustanova treba da se striktno pridržava preporuka Nacionalnog koordinacionog tijela, u cilju zdravstveno bezbjednog odvijanja vaspitno-obrazovnog rada.
- Vaspitno-obrazovna ustanova informisaće redovno učenike i roditelje, vodeći računa o pouzdanosti izvora informacija.
- Vaspitno-obrazovna ustanova u slučaju potrebe, ostvarivaće vezu ili saradnju sa službama socijalne i zdravstvene zaštite.

5. Prijedlozi aktivnosti s djecom za prve dane u vrtiću

Bilo da se vraćaju, nakon nekoliko mjeseci, ili po prvi put polaze u vrtić u septembru – radi se o velikoj promjeni i za dijete i za roditelje. Prati je nova organizacija porodičnog života, ali i cijeli spektar osjećanja – od straha, negodovanja, nemira, razdražljivosti, straha od odvajanja od roditelja, sramežljivosti, razdraganosti, pa do razuzdanosti i euforije. Dijete se u prethodnom periodu dodatno emocionalno vezalo za roditelje, ali i uželjelo vršnjaka, druženja, igre.

Akcent u radu s djecom je na: iskustvenom, vršnjačkom i učenju kroz igru; na obnavljanju i osnaživanju ranije usvojenih, odnosno sticanju novih socijalizacijskih vještina, rutina i pravila zajedničkog življenja, lične, kolektivne i higijene prostora; na vještinama samopomoći, odnosno, osamostaljivanja.

- Fokus je na prirodnim, ambijentalnim aktivnostima. Preporučuju se aktivnosti s edukativnim sredstvima napravljenim u vrtiću od materijala koji ne nose rizik od infekcije, koji će podsticati djecu da budu kreativna, da istražuju, igraju se sa onim što je za njih napravljeno, ili u čijoj su izradi i sama učestvovala. Izbjegavati igranje s gotovim igračkama, na kojima se potencijalno lako i dugo zadržava virus, i koje moraju često da se dezinfikuju.
- Dakle, preusmjeriti aktivnosti na istraživanje, kreativne, nove, prirodne materijale, stvaralaštvo vaspitača i djece. Samim tim, djeca se više orijentišu ka samostalnom učenju, koje vaspitač vodi.
- Kroz oblast *Socio-emocionalni razvoj* djeci se može jednostavno, na kreativan način objasniti značaj zaštite od virusa, čuvanja sebe i drugih, i omogućiti djeci da izraze i podijele emocije. Tom prilikom se orijentisati na njihova aktuelna osjećanja, podržavajući vještine prepoznavanja, nazivanja, izražavanja emocija, svojih i druge djece. Za djecu koja su imala „bliski susret” s COVID-19 osmisлити aktivnosti koje će im pomoći da govore i ovladaju emocijama koje su se javljale u toj situaciji. To se odnosi i na djecu kod koje se opservacijom uoči takva potreba.
- Iskoristiti poučne trenutke za učenje zdravih higijenskih navika i drugih aktivnosti važnih za čuvanje zdravlja (npr. kroz centar za igru uloga) . Opremiti ih sredstvima i materijalima za igru kao što su: maske, rukavice, dječiji medicinski set, sredstva za dezinfekciju, toplomjer i sl. Medicinske sestre i vaspitači demonstriraju djeci mjere zaštite i pravilnu upotrebu sredstava i materijala za ličnu zaštitu, omogućavajući djeci da ih igranjem uloga uvježbavaju.
- Procijeniti što se racionalno može učiniti kako bi se ograničili neposredni fizički kontakti između djece, imajući u vidu razvojna načela i činjenicu da su, naročito, mala djeca po prirodi aktivna, društvena bića.
- Razgovarati i upoznati djecu i osoblje sa beskontaktnim pozdravima, emocionalnim razmjenama. Podučavati ih i s njima istraživati kako da se bliskost, nježnost, ljubav, prijateljstvo iskažu lijepim i toplim riječima. Da se pozdravi učine simboličnim, zabavnim i prilagođenim djeci, poput pozdravljanja gestom, znakovno, mahanjem rukom, namigivanjem, itd.
- Kada rad bude organizovan u dežurnim vrtićima u kojima će se na jednom mjestu naći djeca iz različitih vaspitnih jedinica, započeti rad aktivnostima povezivanja, integracije, stvarajući osjećaj zajedništva i prihvaćenosti.

Preventivne higijenske mjere

Objasniti ih na djetetu blizak, razvojno primjeren način, i demonstriranjem. To se može uraditi kao dio oblasti iz programa “Njega o sebi”, “Briga o sebi/samopomoć”.

6. Prijedlozi aktivnosti s učenicima za prve dane u školi

Poslije nekoliko mjeseci prekida uobičajenog školskog života, većina učenika će željeti da se vrati vršnjacima, nastavnicima i školskim aktivnostima. Biće i onih koji se tome baš i ne raduju.

Fokus u radu prvih par dana ne treba da budu striktno aktivnosti iz kurikuluma; važnije je da se neko vrijeme posveti podršci svima – da osjete da su dobrodošli, uključeni i prihvaćeni, da se zainteresuju za aktivnosti i da u njima, koliko je moguće, aktivno učestvuju. Nekim učenicima biće potrebna i individualna podrška nastavnika ili stručnog saradnika da se osjete sigurnima, shvaćenima, emocionalno stabilnim i spremnijim za redovne aktivnosti.

Na mlađem školskom uzrastu djeca su sposobna da o svojim osjećanjima i mislima govore, da koriste rječnik emocija, i da se bolje i samostalnije nose s problemima tipičnim za njihovo razvojno doba. Ipak, oni i dalje u odraslima traže sigurnost i usmjeravanje. To je posebno važno imati na umu kada im pomažemo da prevaziđu krizne situacije ili se pripreme za nove.

- Posebnu pažnju treba usmjeriti na prvake, koji moraju da savladaju pregršt novih iskustava i novih oblika ponašanja. Sam upis u školu je drugačiji ove godine. Period **adaptacije** (na novi prostor, raspored časova, disciplinu, takmičarsku klimu i slično) je individualan i zavisi od mnogo činilaca. Može potrajati nekoliko nedjelja, a nekad i cijelo prvo polugođe.
- Postepeno uspostavljati uobičajene, **redovne aktivnosti**. Kada znaju šta se od njih očekuje, djeci to pomaže da imaju doživljaj kontrole, odnosno da su je povratili, nakon krizne situacije i prekida redovne nastave.
- Uspostavljanje **odnosa sa vršnjacima** predstavlja najvažniji posao za dijete. Dječije grupe nude djetetu nova i bogata iskustva, ali nameću i pritiske, pravila, takmičenja, ljubomoru, suparništvo. U tom kontekstu, važno je da svi dogovore i prihvate neka **nova pravila** ophođenja, pozdravljanja, higijene.
- Učenici koji se rastaju od svojih učitelja takođe su u specifičnoj situaciji. Učešće učiteljice njihovim prvim časovima i simbolične aktivnosti kojima će izraziti međusobnu povezanost i zahvalnost mogu im pomoći da stabilizuju osjećanja koja su prirodna u momentima razdvajanja od bliskih osoba.

Koristiće im aktivnosti u kojima će se:

- podsticati timski rad, uz razvijanje zajedništva, osjećanja pripadanja grupi, aktivnog učestvovanja, razmjene i doprinosa grupi;
- putem „ponavljanja” gradiva i dopunjavanja nekih propuštenih ili neshvaćenih djelova ojačati samopouzdanje i stvarati ambijent u kojem se uči na greškama, razvija tolerancija, samopouzdanje, a time i motivacija;

- na kreativan način uključivati u zadatke, probleme, istraživanja, male projekte čiji su ciljevi:
 - primjereno i kritičko informisanje o virusu (vještine medijske pismenosti);
 - analiza iskustava, vlastitih i tuđih, u suočavanju s krizom i uočavanje konstruktivnih pristupa i načina međusobnih pomaganja;
 - razvijanje e (novih) navika i vještina, s posebnim naglaskom na socijalne i emocionalne vještine (samokontrola, tolerancija, empatija i slično);
 - na jasan, razumljiv, način dogovarati pravila – kako će se, u novim okolnostima ophoditi jedni prema drugima; postavljaju na zid u učionici, i igranjem uloga usvajaju;
 - da prepoznaju, adekvatno iskažu i kanališu različita osjećanja;
- uputiti da se što više mogu relaksirati i učiti u prirodi, školskom dvorištu;
- učiti i usvajati nove navike zdravih životnih stilova (ishrane, fizičke aktivnosti, higijene).

Adolescencija je, sama po sebi, izazovan period razvoja, sa složenim razvojnim zadacima. Mladi se bore za više samostalnosti od roditelja, često imaju ne sasvim realan doživljaj svoje snage i nepovredivosti, te su skloniji rizičnim ponašanjima. Krizna situacija može izazvati kod njih doživljaj gubitka kontrole, remeteći njihove ciljeve i planove, što izaziva nezadovoljstvo, frustriranost. Odvojenost od vršnjaka je bilo njihovo najveće lišavanje u toku izolacije.

Koristiće im aktivnosti u kojima će:

- razgovarati o iskustvima koje su prošli i dijeliti uspješne strategije rješavanja problema u periodu izolacije: što im je sve pomagalo da izdrže zatvorenost i razdvojenost od vršnjaka;
- analizirati zašto je važno da i oni i svi ljudi prihvate neke promjene u ustaljenim načinima ponašanja kako bi zaštitili sebe i druge oko sebe;
- izražavati i razumijevati svoja i tuđa osjećanja, npr. razočarenja i ljutnju što nijesu mogli da se bave omiljenim aktivnostima (sportom, žurkama, koncertima i slično) i kako namjeravaju da povrate osjećanje zadovoljstva i optimizma;
- kritički analizirati vlastite odluke i izbore u bliskoj budućnosti; naime, slabija kontrola impulsa u ovom dobu i pritisak vršnjaka mogu ih lako navesti na neodgovorna i rizična ponašanja; razgovarati o posljedicama takvih odluka i o alternativama koje postoje,

Prevenција

Insistirati na pridržavanju mjera i razgovarati o dokazima za to, posebno zbog činjenice da adolescenti misle o sebi kao jakima i nepovredivima, pa i da će ih virus zaobići. Pritisak vršnjaka i snažna želja za pripadanjem grupi mogu činiti da ne poštuju preporučene mjere.

Pošto imaju jake socijalne motive i vole da rade stvari koje koriste drugima treba ih podsjećati da rade izuzetno važne stvari za druge (npr. za starije članove porodice) kada čuvaju sebe od infekcije – iako mnogo teže obolijevaju od starijih.

usmjeravajući ih prema stvarima koje mogu da kontrolišu u svom životu i koje najviše zavise od njih samih;

- samostalno voditi aktivnosti i znati odgovornosti i uloge, na primjer, u timskom radu, projektu (npr. na temu COVID-19, prevencija, prenošenje, posljedice);
- učiti putem vršnjačke edukacije – adolescenti će lakše prihvatiti razmjenu mišljenja i ideja sa svojim informisanim, obučanim vršnjacima nego s odraslima;
- pronaći simboličke iskaze kao zamjene za fizički kontakt, dodir – novi, zanimjivi i duhoviti načini da iskažu bliskost, nježnost u situacijama kada je dozvoljeno susretanje. Umjesto rukovanja to može biti dodir laktovima, stopalima. I, uvijek postoje – lijepe i tople riječi.

7. Osnaživanje radnih navika i motivacije

Prestanak redovne nastave uticao je na motivaciju, radne navike i osjećanja pripadnosti učenika školskoj zajednici. Zaštićenost porodičnim ambijentom, ukazivanje na dominantnu vrijednost očuvanja zdravlja, mogli su da pomjere pažnju s uobičajenih školskih aktivnosti koje traže posvećenost, istrajnost, motivisanost. Kako nije bilo ni neposredne provjere znanja, izostajao je i onaj dio spoljašnje motivacije koji čini ocjena.

Izgradnja ili osnaživanje motivacije je uvijek proces, ali u njenoj osnovi uvijek leže **autonomija** učenika ili osjećanje kontrole nad vlastitim učenjem, doživljaj **povezanosti** s drugima u procesu učenja, kao i osjećanje učenika da uspijeva, da **postiže** ciljeve. Ovo mu daje volju, snagu, samopouzdanje da dalje uči.

- Raznovrsni putevi učenja, jasna očekivanja i iskustvo postignuća za *svakog* učenika, vrijednosti i norme zajedničke za cio kolektiv, osjećanja prihvaćenosti i pripadanja su temelji na kojima se gradi i opstaje **kultura učenja** u školi kao zajednici.
- Sva pozitivna iskustva i učenika i nastavnika, stečena kroz učenje na daljinu, treba koristiti u daljoj organizaciji nastave, ali i nadomjestiti sve ono za šta su učenici kroz ovakav proces učenja bili uskraćeni.
- Povratak redovnoj nastavi, poslije više mjeseci, dobar je momenat i za uvođenje promjena ili „novih praksi” a koje doprinose jačanju radnih navika i motivacije.

Nastavnici treba da nastave sa pozitivnom praksom razvoja **unutrašnje motivacije** učenika za učenje i razvoj radnih navika:

- kako bi se osnažilo samopouzdanje za dalje učenje, aktivnim metodama učenja i nastave prevazići „izgubljene sadržaje” i „rupe u znanju”;
- davati učenicima prvo manje, dobro odmjerene, postupne zadatke, dinamikom koja odgovara učeniku – da bi osjetio da postiže, i da se raduje uspjehu;

- kad god je svrsishodno, planirati časove na kojima će učenici razvijati motiv saradnje i uzajamnog pomaganja, u parovima ili manjim grupama. Ovi oblici rada su nezamjenljivi za podsticanje razmjene misli, diskusiju, razvoj kritičkog mišljenja, objektivnosti, tolerancije, empatije i sl. Kooperativno učenje zadovoljava i važnu potrebu učenika da budu sa svojim vršnjacima i da zajedno rade na postizanju cilja učenja;
- nastaviti s korišćenjem onih strategija učenja koje su se pokazale kao zanimljive, efikasne, i koje podstiču kod učenika radoznalost, potrebu da istražuju, da uviđaju, otkrivaju – i tako grade samopouzdanje i *razvojni mentalni stav* (svjesnost o mogućnosti stalnog razvoja vlastitih sposobnosti);
- pomenuti elementi motivacije posebno se efikasno ostvaruju u manjim grupama koje uče i zajednički rade na rješavanju problema ili iznalaženju rješenja;
- koristiti strategije, metode učenja, postupke, i navike koje su učenici sticali tokom e on-line nastave, a koristile su im da uspješno ovladaju učenjem kroz on-line nastavu;
- kreirati situacije učenja koje će omogućiti transfer i povezivanje iskustva i znanja o COVID-19 sa aktuelnim nastavnim sadržajima);
- obezbijediti učenicima konstruktivne povratne informacija o uspješnosti urađenog, čime se utiče na razvoj unutrašnje motivacije i želje za daljim učenjem;
- upućivati učenike na druge izvore znanja i omogućivati im da i oni saopšte izvore koje pronalaze, kritički ih analizirajući;
- promovisati uzore koji su bliski djeci, a uradili su nešto značajno u predmetnoj oblasti upravo zahvaljujući visokom motivu postignuća, trudu, istrajnosti, vjeri u sebe.

8. Podška djeci s posebnim obrazovnim potrebama pri povratku u vrtiće i škole

Kao i njihovi vršnjaci, i djeca s posebnim obrazovnim potrebama su imala teškoće da izdrže izolaciju. Bili su ograničeni u kretanju, interakcijama s vršnjacima, iskustvenom učenju i svim poznatim im aktivnostima. Normalno je da ih je to moglo činiti uznemirenim, razdražljivim, i da je bilo prepreka za održavanje očuvanih potencijala i izbjegavanje regresije – povratka na razvojno prevaziđene oblike ponašanja.

Povratak u vrtić i školu treba uskladiti prema potrebama i karakteristikama djeteta. Neophodno je pripremiti ih za povratak. Takođe, procijeniti aktuelno funkcionisanje djeteta – da li je došlo do napretka, ili do regresije – da bi se planirao dalji rad, ili nadoknađivanje i sl.

Sve što se preporučuje treba uključiti u Individualni razvojno-obrazovni program. Nastavnici treba da prilagode i obavezno pripreme individualizovani radni, nastavni materijal u skladu sa razvojnim potrebama djeteta. Koristiti pomagala, aplikacije, audio, vizuelna, taktilna sredstva koja će olakšati djetetu ulazak u grupu, učešće, funkcionisanje, adaptaciju, dalji razvoj.

Prilikom individualizacije ne minimizirati potencijale, već ih usmjeravati/voditi ka ostvarenju punih kapaciteta. Afirmisati mogućnosti koje se mogu ostvariti ukoliko stvorimo uslove koji su određeni pristupačnim kanalima, sredstvima rada i komunikacije.

- Pedagoška i psihološka podrška djeci s posebnim obrazovnim potrebama takođe se zasniva na uvažavanju njihovih specifičnosti: saznavnih, socijalnih, emocionalnih.
- Povratak treba primjeriti njihovim individualnim potrebama.
- Prije dolaska u vrtić i školu, pripremiti materijal zahvaljujući kojem će djetetu biti jasna nova organizacija, osiguran plan, raspored i rutine.
- Dok ih pripremate i uključujete u grupu, činite to tako da vas sigurno razumiju: izražavajte se jasno, precizno, nedvosmisleno, bez metafora i apstraktnih pojmova.
- Da bi razumjeli šta očekujete od njih, obezbijedite očigledna, realna, djetetu bliska sredstva iz života. Povezujte znanja i vještine s djetetovim iskustvom, realnim životnim potrebama, kontekstom.
- U zavisnosti od smetnje, objasnite im neke stvari i taktilnim, auditivnim putem. Nekima će biti neophodan vizuelni materijal. Za sve je važno učenje po modelu – od nastavnika, najprije. Uputstva davati kratkim, konkretnim rečenicama. Pomagati se komunikacijom uz pomoć simbola.
- Kada se vrate u vrtić ili školu osmisliti grupna ili odjeljska pravila, predviđajući i moguće izvore uznemirenosti i kako ih kanalisati. Uočite šta se desilo djetetu prije njegovog nepoželjnog ponašanja a koje želite da prevenirate. Korisno je pravilo „prvo-onda”. Dijete prvo uradi nešto što je poželjno, a onda mu se dozvoli neko ponašanje ili stvar koja ga čini zadovoljnim, smirenim.
- Pokažite svojim primjerom sve ono na šta ih upućujete. Šta se očekuje od djeteta, ostalih vršnjaka, odraslih. To mora da se dosljedno primjenjuje.

Prevenција

Insitirajte na higijeni ruku, prostora, na tome kako se sada kontaktira s drugima (npr. duhovite zamjene za rukovanje, poljubac) i kako se drži fizičko rastojanje. Da im bude jasno kako se i drugi ophode s njima. Pokažite im svojim primjerima i budite dosljedni.

Prije dolaska u vrtić ili u školu, pripremite materijal koji je neophodan za pridržavanje svih preventivnih mjera.

Može biti korisno

Po procjeni, proradite nagomilane, potisnute emocije. Možete odraditi i aktivnost OK je – nije OK: šta je poželjno ponašanje.

Podučiti dijete da adekvatno iskaže i kanališe osjećanja (tuga, strah, ljutnja) kod sebe ili drugih u konkretnim situacijama uz korišćenje vizuelnih pomagala, simbola, društvenih priča.

Korisni izvori za rad

1. Školski portal, link za predškolsko obrazovanje:
<http://www.skolskiportal.edu.me/Pages/Pred%c5%a1kolskoobrazovanje.aspx>
2. Školski portal, link za inkluzivno obrazovanje:
<http://www.skolskiportal.edu.me/Pages/Inkluzivnoobrazovanje.aspx>
3. *Razvoj socijalnih i emocionalnih vještina djece (osnovni koncepti i radionice za sve uzraste osnovne škole i za srednju školu)*
<https://www.unicef.org/montenegro/media/1276/file/Moje%20vrijednosti%20i%20vrline%20%E2%80%93%20razvoj%20socijalnih%20i%20emocionalnih%20vje%C5%A1tina%20u%C4%8Denika%20i%20u%C4%8Denica.pdf>
4. *Redovna nastava kao potencijal za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina (u osnovnoj i srednjoj školi)*
<https://www.unicef.org/montenegro/media/1316/file/MNE-media-MNEpublication%202.pdf>;
<https://www.unicef.org/montenegro/media/11396/file/MNE-media-MNEpublication513.pdf>

Dokument izradili:

1. Radoje Novović, Zavod za školstvo
2. Anđa Backović, Zavod za školstvo
3. Nađa Luteršek, Zavod za školstvo
4. Fran Vuljaj, Zavod za školstvo
5. Tamara Milić, Ministarstvo prosvjete
6. Zorica Minić, Ispitni centar